

Ирена Кръстева

ВАВИЛОНСКИ ОТКЛОНЕНИЯ

Преводът
между лингвистика и антропология

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	
Сянката на Вавилон.....	11

Първа част
**Семиотичен поврат в разбирането
за превод**

Минимакс стратегия	24
Наследството на формализма.....	25
Инвариантност vs вариативност.....	29
Решенията на преводача.....	32
Полисистемна теория.....	36
Преводът – съставна част на литературната полисистема	37
Интерференции при превод.....	41
Нормативност, адекватност, приемливост.....	46
Семиосфера на превода	51
Подходи към преводимостта	52
Параметри на преводимостта.....	56
Доминанта vs инвариант	63

Втора част

Функционален уклон**в преводознанието**

Приложна лингвистика	72
Теорията на превода – дял от съпоставителното езикознание.....	73
Текстуална еквивалентност vs формално съответствие.....	76
Преводимост vs непреводимост	79
Теории за еквивалентността.....	83
Формална vs динамична еквивалентност	84
Функционална еквивалентност	90
Семантична vs комуникативна еквивалентност.....	94
Комуникативни парадигми на превода.....	99
Комуникативност vs относителност.....	101
Еквивалентност vs адекватност.....	107
Скопос-теория.....	113

Трета част

Трансдисциплинарни разклонения**в теорията на превода**

Социолингвистика и превод.....	122
Социолингвистичен модел на превода.....	123
Социолингвистични проблеми на превода.....	127
Превод и социална идентичност	133
Психолингвистика и превод	139
Познавателният процес на превеждане.....	140
Психолингвистични модели на превода.....	143
Съзнателни деформации при превод.....	147
Психоанализа и превод	154
Превод vs пренос.....	155
Прояви на несъзнаваното в акта на превеждане	159
Несъзнателни деформации при превод.....	163

Четвърта част
**Културологични измерения
на превода**

Превод и културна идентичност	169
Преводът в Европа.....	170
Преводът – отражение на културния фонд.....	178
Културологичен поврат в теорията на превода.....	183
Превод и светоглед	187
Превод и езикови светове.....	187
Превод и културна традиция	190
Превод и идеология.....	196
Превод и културно опосредстване	202
Превод и межкултурен обмен.....	202
Превод и межкултурен пренос	207
Преводът на културени	212

Послеслов

Между вавилонизация и глобализация	217
---	------------

Библиография.....	223
Именен показалец.....	251
Тематичен показалец	257

По цялата земя имаше един език и един говор. Като се дигнаха от Изток, те намериха равнище в Сенаарската земя и се заселиха там. И рекоха един другиму: хайде да направим тухли и да ги изпечем на огън. И тухлите им служеха вместо камъни, а земната смола - вместо вар. И рекоха: хайде да си съградим град и кула, висока до небето; и да си спечелим име, преди да се пръснем по лицето на цялата земя. Тогава Господ слезе да види града и кулата, що градяха синовете човешки. И рече Господ: ето, един народ са, и всички имат един език, а на, какво са почнали да правят; и няма да се откажат от онова, що са намислили да правят; нека слезем и смесим там езиците им тъй, че един да не разбира езика на другиго. И пръсна ги Господ оттам по цялата земя; и те спряха да зидат града (и кулата). Затова му е дадено име Вавилон, понеже там Господ смеси езика на цялата земя, и оттам ги пръсна Господ по цялата земя.

(Бут. 11:1-9)

ПРЕДГОВОР
СЯНКТА НА ВАВИЛОН

Историята на Вавилон разказва легендата за едно ограничение, наложено на човечеството. [...] Трябва да направим нещо, за да го преодолеем, защото заплащаме твърде висока цена за лукса да говорим на различни езици. Преводът – решението на проблема – е възможен поради еквивалентността на мисълта в основата на различните словени изрази.

(Теодор Сейвъри, *Изкуството на превода*)

Библейската притча представя Вавилонската кула като антропологично условие на човешкото. От лингвистична гледна точка тя бележи плодовете на своя крах – естествените езици – със знака на изначалния, единствен и недовършен Адамов език¹. От културологична гледна точка дава тласък на преселението на народите, което предполага съприкосновение на културите и цивилизациите. От теологична гледна точка проблематизира религиозното единство и крехкостта на човешкото творение. От технологична гледна точка изтъква преходността на архитектурните постижения.

Вавилон се превръща в символ на изгубването на прозрачността между знаците и нещата. В началото на своята история човекът има две желания: „да запази своето единство и да си ‘спечели име’. В момента на катастрофата Бог отвръща по два начина: разпръсва строителите и смесва езиците“². Така основава закона, който „предписва и забранява превеждането, като показва и изтегля предела“³. Божественият жест прекъсва езика и сблъсква несъизмеримостите, за да накаже човешката аrogантност и прекомерна амбиция. Той „демотивира знака и, като го свежда до продукт на чиста конвенция, задейства роенето на езиците“⁴. Разчленяването на единния човешки град определя залозите на превода, а породеното от множествеността на езиците и културите предизвикателство на разбирането засяга преводимостта. Преводът от своя страна обещава следвавилонско помирение и се стреми да възстанови изгубения сговор между

¹ Cf. Paul Zumthor, *Babel ou l'inachèvement*, Paris, Le Seuil, 1995, p. 97.

² Paul Zumthor, *Babel ou l'inachèvement*, op. cit., p. 191. Преводите на цитатите, за които не е посочено име на преводача, са мои – И.К.

³ Жак Дерида, *Вавилонски кули*, прев. Георги Кацаров, София, КХ, 1993, с. 82. Срв. Ирена Кръстева, *Преображенията на Хермес* София, Изток-Запад, 2015, с. 44.

⁴ Claude Hagège, *L'homme de paroles. Contribution linguistique aux sciences humaines*, Paris, Gallimard, coll. „Folio“, 1986, p. 146. Клод Ажеж възприема Божия жест като осъществяване на призвание, а не като наказание: Cf. Claude Hagège, „Babel: du temps mythique au temps du langage“, in *Revue philosophique*, n° 4, octobre-décembre 1978, pp. 465-479.

езиците. Затова, независимо от трудностите и несъвършенствата, които предполага, той остава незаменим посредник в между-човешкото разбиране.

„Вавилон не означава нищо друго освен първоначалното взривяване – той е, така да се каже, езиковостта, която поражда езиците сякаш всички те изхождат от първоначалното забвение. ‘Езиковостта’ се проявява чрез езиковата дейност, която [...] съществува само в езиците“⁵. По-старите времена се стараят да материализират смисъла и да наложат постулата за универсалността на човешкия опит. Традиционната лингвистика нееднократно подлага под съмнение самия превод. Скептицизмът се дължи на убеждението, че проблематичността на човешкото общуване и изразяване възпрепятства преводаческата дейност. Съвременната лингвистиката преодолява това схващане. Отчитайки, че възможността да се общува се отразява и на възможността да се превежда, тя превръща превода в тест за човешката комуникация.

Втората половина на ХХ век е повратен момент в отношението към превода. Тогава се поставя началото на новата критическа нагласа към феномена. Лингвистите осъзнават, че непреводимостта подлежи на обяснение, че макар да не съществува пълно съответствие на равнището на думите, всяка семантична единица (както и всеки познавателен опит) може да бъде преведена, че преводимостта произтича от рефлексивната способност на езика, че преводът установява връзка между мисленето и езика. Човешкият опит е „вграден във формата, която го предава, и така обособява лицето в речта, а следователно и всяко [говорещо] лице“⁶. Преди „да служи на комуникацията, езиковата дейност служи на живеенето“⁷. И тъй като преводът е езикова дейност, спокойно можем да отнесем към него твърдението на Бенвенист.

Смисълът се поражда в динамичния процес на съединяване и разединяване, на съотнасяне и разграничаване, който

⁵ Georges-Arthur Goldschmidt, *A l'insu de Babel*, Paris, CNRS éditions, 2009, p. 28.

⁶ Емил Бенвенист, „Езикът и човешкият опит“, прев. Георги Жечев, *Езикът и човекът*, София, Наука и изкуство, 1993, с. 121.

⁷ Emile Benveniste, *Dernières leçons. Collège de France (1968 et 1969)*, texte établi par Jean-Claude Coquet et Irène Fenoglio, Paris, EHESS/Gallimard/Le Seuil, 2012, p. 115.

изисква сравнение, размишление и критика. Той се нуждае от теория, която да обясни механизма на предаването му от един език на друг. Необходимостта от изработване на метод за превеждане насочва неговото търсене към вече утвърдените парадигми в хуманитаристиката. Запазването или загубването на смисъла е основен въпрос в лингвистичната рефлексия върху превода. Лингвистичните школи и направления предоставят свои обяснения на този проблем и специфични техники за решаването му. Всяко от тях проучва езиковите факти на равнище дума, изречение или текст и се характеризира със собствена терминология, категории и методология. Това създава известни затруднения, без да изчерпва целия обхват и сложност на явлениято.

Превеждането на реалността в езика е залог за феноменологията на езика, която възприема писмения продукт като „следа“ на изказването. Философията на езика го разглежда като „знак“ от дадена система. Първата е свързана с „предиката на реалност“, с „изказаното“, а втората – с „предиката на не-реалност“, с „изказаното битие“⁸. Като изхожда от двойната обусловеност на езиковата дейност от φύσις-а и λόγος-а, Бенвенист проблематизира преминаването от соматичните към когнитивните предикати, при което сетивният опит става когнитивен. Процесът на превеждане предполага два етапа: схващането на изказаното от изходния текст и превръщането му в умопостижимо. С други думи, неговото превеждане посредством соматичните предикати във формата на когнитивните предикати⁹. Двата вида предикати установяват значението и позволяват междуезиковия превод.

Теорията на превода не може да пренебрегне изследванията на езиковите структури и възприемането на нейния обект като езиков акт, който работи върху смисъла и знака.

⁸ Cf. Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, t. I, Paris, Gallimard, 1966, p. 154 ; Paul Ricœur, *La métaphore vive*, Paris, Le Seuil, coll. „Points essais“, 1997 (1975), p. 385. За отношението между φύσις и λόγος cf. Jean-Claude Coquet, *Phusis et logos. Une phénoménologie du langage*, Presses Universitaires de Vincennes, 2007, pp. 5–12.

⁹ Cf. Emile Benveniste, „La traduction, la langue et l’intelligence“, in Irène Fenoglio (dir.), *Autour d’Emile Benveniste*, Paris, Le Seuil, 2016, pp. 37–39.

Лингвистичните модели на превода се основават на произволността на знака, заключена по-скоро между знака и референта (Бенвенист), отколкото между означаващото и означаемото (Сосюр). Същевременно отчитат, че не само отношението между последните не е мотивирано, но и самото означаващо не е формално свързано с реалността, която „превежда“ в езика¹⁰.

Съвременната лингвистика стимулира теоретичните размишления върху превода и търсенето на общовалиден метод за превеждане. Тя подтиква самите преводачи да се замислят над практическите си проблеми и така допринесат за по-зрялото отношение към акта на превеждане. Ала докато лингвистиката се интересува от езиците и езиковата дейност, теорията на превода се занимава с превода и преводачите. Сложното взаимодействие между лингвистика и превод би могло да се обобщи в две основни насоки: прилагане на придобитите лингвистични знания в преводаческата практика и предлагане на лингвистична теория въз основа на преводаческата практика. Определяйки за свой предмет цялостното изучаване на превода като процес и продукт, теорията на превода се опитва, от една страна, да схване причините за и последиците от съществуващата дистанция между оригинал и превод, а от друга, да отъждестви и опише съвкупността от отношения, принципи, правила и способности, които характеризират превода в индивидуален и сравнителен план. Така че осмислянето на преводаческата практика не е самоцел или куха реторика, а усилие за нейното утвърждаване като значима културна и интелектуална дейност и изваждане от традиционното ѝ полагане в областта на услугите.

Преводът дълго е бил подлаган на натиск за претопяване на чуждото. В исторически план волята на всяка традиция, на всяка култура, на всяка цивилизация да се наложи над останалите е естествена и разбираема. Етиката изисква обаче от преводача да изрази в целевия език „чистата новост“ на оригинала в изходния език, като съхрани неговия облик. Тя обосновава задачата, дълга и етоса на „тайния господар на различието на езиците, но не за да го унищожи, а за да го използва, за да пробуди в своя език чрез насилствените и изтънчените

¹⁰ Ibid., p. 38. Cf. Claude Hagège, *L'homme de paroles. Contribution linguistique aux sciences humaines*, op. cit., p. 144.

промени, които прави, присъствието на различното, на изначално различното в оригинала“¹¹.

Историята на превода би могла да се разглежда като феноменология на отношението с другия. Преводът е своеобразна парадигма на съжителството и взаимодействието на културите и хората, които говорят на различни езици, но принадлежат към едното човечество¹². Той проявява „диалектиката на единството и множествеността“, като „преобразува ‘дълбинните структури’ на наследството – словесни, тематични, иконографски – в ‘повърхностни структури’ със социална значимост и разпространение“¹³. Дори когато се превежда един и същи текст, той винаги се преизказва, тоест отново се изказва, различно в зависимост от времето и традицията. И тъй като времевостта е условие за съществуването на превода, критиката трябва не просто да разглежда предаването на смисъла на оригинала, а да размишлява върху историческите преобразувания и културните отражения, които носят неговите преводи.

Бидейки културно и поетически обусловен, преводът опосредства взаимодействието на езика и човешкия живот. Той се вписва както в лингвистичното поле, така и в полетата на антропологията и херменевтиката¹⁴. Осъществява срещата на две от най-съществените преобразувания в межкултурните отношения през XX век: прехода от език към реч в езиковата дейност и прехода от тъждественост към другост в областта на културата. Това поражда два въпроса, на които настоящето изследване се опитва да отговори: Могат ли да се предвидят и овладеят преминаването на границите на обичайните езикови употреби и реформирането на собствения език чрез превода? Или те зависят, напротив, от способността на целевия език да се подчини на преобразователната сила на изходния език?

¹¹ Морис Бланшо, „Превеждане“, прев. Дарин Тенев, сп. *Панорама*, бр. XI, 2009, с. 155.

¹² Cf. Irena Kristeva, *Pour comprendre la traduction*, Paris, L' Harmattan, 2009, p. 59.

¹³ Джордж Стайнър, *След Вавилон*, прев. Елена Петрова, София, Изток-Запад, 2014, с. 295, с. 545–546.

¹⁴ Тъй като херменевтиката бе основен обект в монографията *Преображенията на Хермес*, настоящето изследване се съсредоточава върху другите две полета.